

УДК 94:339.166.82(477.7)"18/19"

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-38-3>

РОЛЬ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОГО ПОВІТУ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Дробний Віктор Сергійович,
*аспірант кафедри історії,
факультету педагогіки та психології
Миколаївського національного університету імені
В.О. Сухомлинського
drobnuj@ukr.netorcid.org/0000-0002-3322-3564*

Мета. Дослідження соціально-економічного розвитку Півдня сучасної України потребує комплексного аналізу ролі національних груп у розвитку різних галузей господарської діяльності населення. З огляду на переважно сільськогосподарську форму діяльності більшості поселенців доцільним є аналіз впливу юдейського населення як каталізатора приватно-економічного розвитку селянства Одеського повіту. Аналіз розвитку господарств є важливим аспектом у дослідженні загальноекономічної ситуації в регіоні. Дослідження діяльності єврейських громад у містечках та селах Одеського повіту у зазначеному питанні є важливим аспектом у разі його детального висвітлення. Одним з аспектів діяльності зазначених громад є зосередження у поселеннях з переважно іудейським населенням у другій половині ХІХ ст. основних торговельних точок для скупки та перепродажу товарного зерна та товарів, пов'язаних з цим. Окреслено типи та різновиди товарів, визначена кількість специфічних товарів, продаж яких зосереджувався в руках іудеїв. Досліджено участь єврейської громади у соціально-економічному розвитку повіту й особливості їх залучення до господарської діяльності українських та німецьких поселень.

Окрім цього, у статті висвітлені такі аспекти існування юдейських громад повіту, як основні кредитори населення та умови надання ними позик селянам, становище іудеїв під час складної політико-соціальної ситуації, що склалася в період хвилі антиєврейських погромів 80-х рр. ХІХ ст. у Російській імперії. Аналіз статистичних робіт та наявних архівних джерел за тематикою дослідження дозволить детально висвітлити становище населення у окреслений період.

Методи. В основі дослідження лежать джерелознавчі методи виявлення, аналізу та оцінки джерел. Застосовуються методи історичного дослідження, зокрема історико-порівняльний, за допомогою яких було встановлено коло статистичних джерел, необхідних для висвітлення теми.

Результати. Дослідження особливостей розвитку юдейських громад, котрі існували на півдні України у складі поселень зазначеного повіту, дозволяє зробити висновок про їхню активну економічну діяльність, котра своєю чергою спонукала до економічної активності сусіднє з ним німецьке та українське населення. Аналіз статистичних даних, зібраних Одеською повітовою управою, дозволив нам проаналізувати основні аспекти діяльності місцевого юдейства як за основними економічними напрямками загалом, так і в контексті розвитку чотирьох найбільших юдейських громад повіту. Окремо у статті висвітлено такий аспект діяльності юдейських общин, як кредитування населення. Наведені у статті дані дозволяють прослідкувати специфіку становлення та розвитку юдейських громад у поселеннях повіту, змін основних занять у їхніх общинах. Висвітлено аспект протидії місцевою адміністрацією спробам погромів у поселеннях, де проживали іудеї.

Висновки. Проаналізовано економічний та соціальний аспекти існування юдейських громад на території Одеського повіту. Визначено основні особливості економічної діяльності іудеїв у поселеннях повіту, їх становище під час антиєврейських виступів 80-х рр. ХІХ ст.

Ключові слова: євреї, Одеський повіт, німецькі колонії, містечко Варварівка, містечко Янівка, містечко Куриново-Покровське, хлібна торгівля, торгівля, кредитування, антиєврейські виступи.

THE ROLE OF THE JEWISH POPULATION IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE ODESSA COUNTY OF THE KHERSON PROVINCE
AT THE END OF XIX – EARLY XX CENTURIES

Drobnyj Victor Sergeevich,
*graduate student of the Department of History,
Faculty of Pedagogy and Psychology
Nikolaev National University named
after VO Sukhomlinsky
drobnyj@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3322-3564*

Purpose. The study of socio-economic development of the South of modern Ukraine requires a comprehensive analysis of the role of different national groups in the development of various sectors of economic activity. Given the predominantly agricultural form of activity of most settlements, it is advisable to analyze the influence of the Jewish population as a catalyst for private and economic development of the peasantry of Odessa district. Analysis of farm development is an important aspect in the study of the general economic situation in the region. The study of the activities of Jewish communities in the towns and villages of Odessa district in the outlined issue is an important aspect in its detailed coverage. One of the aspects of the activities of these communities is the concentration in settlements with a predominantly Jewish population, in the second half of the nineteenth century, the main outlets for the purchase and resale of commodity grain and related goods. Types and varieties of goods are outlined, determined the number of specific goods whose sales were concentrated in the hands of the Jews. The participation of the Jewish community in the socio-economic development of the county and the peculiarities of their involvement in the economic activities of Ukrainian and German settlements have been studied.

In addition, the article covers such aspects of the existence of Jewish communities in the county as the main creditors and conditions of their loans to peasants and the situation of Jews during the difficult political and social situation during the anti-Jewish pogroms of the 80's in the Russian Empire. The analysis of statistical works and available archival sources on the subject of the research will allow to cover in detail the situation of the population in the outlined period.

Methods. The study is based on source studies methods for identifying, analyzing and evaluating sources. Methods of historical research are used, in particular historical-comparative, which were used to establish the range of statistical sources needed to cover the topic.

Results. The study of the peculiarities of the development of Jewish communities that existed in the South of Ukraine as part of the settlements of the studied county, allows us to conclude about their active economic activity, which in turn encouraged economic activity neighboring German and Ukrainian populations. The analysis of statistical data collected by the Odessa County Administration allowed us to analyze the main aspects of local Judaism, both in the main economic areas in general and in the context of the development of the four largest Jewish communities in the county. The article covers such an aspect of the activities of Jewish communities as lending to the population. The data presented in the article allow us to trace the specifics of the formation and development of Jewish communities in the settlements of the county, changes in the main occupations in their communities. The aspect of counteraction to the local administration's attempts at pogroms in the settlements where Jews lived is highlighted.

Conclusions. The economic and social aspects of the existence of Jewish communities in the territory of Odessa County are analyzed.

Key words: Jews, Odessa district, German colonies, town of Varvarivka, town of Yanivka, town of Kurysovo-Pokrovske, grain trade, trade, lending, anti-Jewish demonstrations.

Вступ. Вивчення соціально-економічних аспектів розвитку Півдня України, в тому числі земель Одеського повіту, потребує комплексного дослідження впливів на розвиток господарства регіону різних соціальних та етнічних груп. У контексті цього важливим є дослідження ролі єврейського населення.

Практична реалізація цього вимагає в тому числі детального вивчення досвіду економічної діяльності юдейського населення як невід'ємної частини господарської діяльності населення повіту.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є аналіз наявної інформації з питання економічної діяльності юдейства в різних поселеннях повіту

та його співпраці з іншими етнічними групами населення.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі наукових досліджень, присвячених історії єврейського населення на території Півдня України, конкретно зосереджених на висвітленні питань, пов'язаних з юдейськими громадами Одеського повіту, мало. Це, на нашу думку, зумовлено загальним переважанням досліджень, присвячених висвітленню історії єврейських общин у великих міст Причорномор'я та єврейських землеробських колоній Херсонського повіту Херсонської губернії та Балтського повіту Подільської губернії.

Серед авторів досліджень розвитку єврейства Півдня України – О.М. Лернер, В.В. Щукін,

М.М. Шитюк, Л.Л. Левченко, П.Є. Козленко, Ю.Є. Янсон (Козленко; Лернер; Левченко; Щукін; Шитюк; Янсон).

Господарська діяльність юдеїв регіону.

Найпоширенішими видами господарських занять євреїв були торгівля, торгове посередництво та ремесла. Число юдеїв, залучених до землеробства на території досліджуваного повіту, незначне, тому великого впливу на загальний економічний розвиток східної частини повіту не мало (Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії. Т. 1, 1882: 64; Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. Херсонская губерния, 1904: 46).

Як зазначає у своїй статті «Підприємницька діяльність єврейства південноукраїнських земель у середині та другій половині XIX ст.» В.О. Яшин, однією з форм торгівлі юдеїв на території Херсонської губернії було прасольство (Яшин, 2013: 30–43).

Одна з важливих економічних функцій, виконуваних ними, полягала в перетворюванні надлишку виробленої селянами продукції на товарну продукцію, приносячи до натурального господарства елементи ринку та вводячи на сільський ринок гроші. Як зазначає автор, подальший розвиток економіки та збільшення попиту на сільгосппродукцію поступово призводить до занепаду цього явища та його зникнення у другій половині XIX ст. (Яшин, 2013: 30–43). На нашу думку, торговці такого типу, як «прасоли», заклали основи тієї економічної моделі у торгових операціях, на яку будуть спиратися юдеї-торговці Одеського повіту наприкінці XIX та початку XX ст.

Зростання кількості юдеїв серед селян повіту.

Згідно зі статистичними даними, число єврейського населення у повіті постійно зростало, якщо у 1882 р. їх число становило 4037, то вже у 1891 р. число юдеїв у поселеннях повіту, без урахування міст, становило 6390 осіб. Наприкінці XIX – на початку XX ст. частка юдеїв в Одеському повіті досягала 7117 осіб, що становило 22% від загального числа населення (Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. Херсонская губерния, 1904: 90; Отчет Одесской уездной земской управы, 1891).

Відповідно до проаналізованих нами статистичних матеріалів у другій половині XIX ст. у поселеннях повіту існувало 129 єврейських громад. Більшість становили невеликі общини до 20 осіб, загалом 93 малі общини становили 72% від їх загального числа на території повіту.

У 29 общинах повіту нараховують від 20 до 100 осіб, що становить 6,78% від числа єврейських громад повіту. Лише чотири з них, або 3,1%, нараховували від 100 до 160 осіб. Найбільшими общинами у 1882 р. були громади містечок повіту. У них відповідно нараховувалося у Янівці – 837,

Северинівці – 391 та Варварівці – 280 (Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії. Т. 1, 1882: 2–73).

У процесі подальшого розвитку кількість юдеїв у двох з трьох населених пунктах продовжує зростати, у Янівці до 1438, у Варварівці до 781 особи. Число ж євреїв у Северинівці зменшується до 234. З'являється четверта велика община у Курисово-Покровському, у якій нараховувалося 246 осіб (Населенные места Российской империи в 500 и более жителей, 1905: 254–260).

Таким чином, на початок XX ст. у повіті формується чотири єврейські громади з числом більше 200 осіб. У географічному відношенні вони розподілилися так: Варварівка – на сході, Курисово-Покровське – в центрі, Северинівка та Янівка (Мала Баранівка) – у західній частині повіту.

Юдеї-чиншовики містечка Курисово-Покровське.

Єврейська громада Курисово-Покровського сформувалася після оформлення місцевими поміщиками запрошення особисто вільних людей для поселення у містечку від 1853 р. Однією з категорій, котрі скористалися зазначеним запрошенням і поселилися в містечку, стали юдеї-чиншовики. На 1882 рік їх нараховувалося 26 дворів, що розподілялися на три категорії за розміром чинша. 12 будинків платили десятирубльовий чинш; три двори по сім рублів; 11 дворів платили чинш у розмірі чотири рублі. Більшість з них займалися традиційними для юдеїв ремеслами та торгівлею (Містечко Курисово-Покровское (Балай тож), 1883: 10–11).

Серед них четверо тримали кузні, троє гончарні, двоє володіли шкіряними станами. Окрім цього, до числа єврейського майна в поселенні належали один млин та три парові молотарки, котрі щороку здавалися в оренду. Одним з напрямів економічного розвитку містечка, котрий перебував у віданні юдеїв, була торгівля. Вони володіли восьми лавками та шинком, що становило значну частину економічного достатку містечка. Частина місцевої громади відіграє важливу роль у існуванні та розвитку волості та стану, обіймаючи посади фельдшера, судді, фармацевта, акушерки, станового та його писаря (Містечко Курисово-Покровское (Балай тож), 1883: 13).

На початку XX ст. кількість торгових операцій та відсоток залученого до них населення продовжує зростати. Торгівля в містечку велася за сімома напрямками, серед яких наймасовішими були бакалійні та тютюнові товари, яким займалися десять осіб, та мануфактурні та інші товари, які поширювали п'ять осіб (Вся Одесса, 1912: 233, 240–242).

Хлібна торгівля та роль у ній єврейської громади містечка Варварівка.

Відповідно до даних 1882 року у містечку

Варварівка проживають 1224 особи, з них 280 осіб євреї, що становить 22,8% населення (Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії. Т. 1, 1882: 69). У 1897 році проведено Перший Всеросійський перепис населення, згідно з ним, у разі населення 2352 особи число євреїв у поселенні збільшилося до 781 особи, частка євреїв у містечку становила близько 32% (Населенные места Российской империи в 500 и более жителей, 1905: 255). Кількість євреїв у поселенні за 15 років статистичного спостереження зростає на 10%.

Росту числа євреїв сприяло декілька факторів. По-перше, вигідне місце розташування поселення на річці Південний Буг поруч з великим центром хлібної торгівлі. По-друге, містечко Варварівка в другій половині XIX століття стає одним з великих центрів, до якого стягувалися хлібні валки з поселень східної частини Одеського повіту, що своєю чергою стає фактором активізації економічно активного населення досліджуваного регіону, яким і були євреї. Яскравим свідченням активної участі єврейської общини поселення у хлібній торгівлі регіону є той факт, що з 29 хлібних амбарів, розташованих у ньому, 26 належали євреям (Отчет Одесской уездной земской управы, 1898: 230). Це, своєю чергою, було важливим фактором розвитку юдейської громади містечка, оскільки дозволяло контролювати такий аспект місцевого ринку хліба, як зберігання та перепродаж.

Більшість євреїв Варварівки займалися торгівлею різними товарами. Серед них можна виокремити як пов'язані з хлібною торгівлею, так і специфічні, часто представлені лише одним продавцем у межах повіту.

До першої категорії можна віднести торгівлю мішками, а саме лавку Краснянської Ревекки (Вся Одесса, 1912: 244). З огляду на роль поселення як перевалочного пункту між жителями Одеського повіту та Миколаївським комерційним портом, товар її мав великий попит. Операції у сфері торгівлі хлібом у містечку проводили Вуліхман Лейба, Лящ Абрам та Розенштрехер Мордко. На початку XX століття ними здійснювалася скупка хліба у селян навколишніх поселень та з валок, котрі прибували до містечка (Вся Одесса, 1912: 246; Отчет Одесской уездной земской управы, 1899).

Найбільшого поширення набула торгівля бакалійних та тютюнових товарів. У містечку розташовувалося 19 лавок, котрі зосереджувалися на торгівлі товарами такого типу. Серед них лише 4 належали не євреям (Список населенных мест Херсонской губернии, 1896: 317).

Щодо товарів другої категорії, торгівля ними в поселенні була цілком зосереджена в руках юдеїв. До такого типу товарів належать косметика

та москательні товари. Зазначені категорії товару на ринку містечка реалізовувалися та контролювалися однією лавкою Моріца Каприза, котрий, згідно з проаналізованими нами свідченнями, був монополістом у цій сфері в межах Одеського повіту (Вся Одесса, 1912: 240). Також монополістом, але у сфері торгівлі вугіллям та дровами, був варварівський єврей Юнк Валік (Вся Одесса, 1912: 248).

Розвиток економічної діяльності юдеїв містечка Янівка.

Янівські євреї зосереджували свою економічну діяльність на купівлі та перепродажі зерна. Відповідно до даних 80-х рр. XIX ст. базари в містечку проходили щотижня по четвергах та були зосереджені на продаж та перепродаж зерна та різних продуктів. На відміну від Варварівки, євреї Янівки не володіли зсипними пунктами, не враховуючи кількох сараїв, погано пристосованих для цього, через це товар відразу відправлявся до Одеси. Загальний оборот зернового хліба в досліджуваний період становить від 50 до 100 тисяч четвертей (Отчет Одесской уездной земской управы, 1890: 22–23).

На початку XX ст. Янівка була великим базарним пунктом на заході повіту, торгівля в ньому велася за 32 напрямками, серед яких наймасовішими були скупка зерна, до якої було залучено тридцять осіб, окрім цього, виокремлюється одна особа, котра займається виключно скупкою та перепродажем пшона. Торгівлею мануфактурними та іншими товарами займається 24 особи, бакалійними та тютюновими – 19 осіб, галантерейні та платтяні вироби продають 11 торговців (Вся Одесса, 1912: 233–247).

Серед категорій товарів, поширених на місцевому ринку, виокремлювалися декілька специфічних, продаж яких контролювали юдеї, серед них – керосин. З огляду на специфіку містечка як пункту перепродажу сипучих товарів Шимон Гершкович створює підприємство з надання послуг зі здачі мішків у прокат, це фактично єдиний приклад на території повіту, коли тара для сипучих вантажів не продавалася, а здавалася в оренду (Вся Одесса, 1912: 239, 245).

Також можна спостерігати процес появи торгових специфікацій серед предметів однієї категорії за їхніми ознаками. Так, на ринку, де посуд продавали два юдеї, виокремлюється ще один торговець, котрий торгував лише його емальованим різновидом.

Торгове та економічне представництво юдеїв у німецьких колоніях.

Активний соціально-економічний розвиток поселень Одеського повіту наприкінці XIX – на початку XX ст., їх розбудова та активне залучення до торгових процесів дозволяють єврейському населенню краю почати формування економічних

баз розвитку окремих поселень та мати великий вплив на торгівлю, що ведеться поселянами. Так, німецькі колоністи, представлені у межах повіту у хлібній торгівлі, в більшості своїй поклалися на євреїв. Скупкою хліба та його транспортуванням до Одеси у колоніях колишнього Кучурганського та Лібентальського колоністських округів найчастіше займалися юдеї (Вся Одесса, 1912: 246–247).

Таку ж ситуацію ми можемо спостерігати і в інших частинах повіту, зокрема купівлею товарного зерна та його транспортуванням до Варварівки та Миколаєва у колоніях колишнього Березанського колоністського округу цілком займалися юдеї (Вся Одесса, 1912: 246).

Окрім хлібної торгівлі, євреї у німецьких колоніях часто ставали формувачами промислово-економічної бази поселення разом з економічно активними колоністами. В колонії Карлсруе ними було відкрито низку магазинів: бакалії та галантереї разом з мануфактурними товарами, два бакалійних, мануфактурний та для торгівлі борошном (Вся Одесса, 1912: 232–233, 240, 243). На нашу думку, це дозволило єврейському населенню не лише продовжити традиційне для нього заняття торгівлею, а й активно включитися до процесу соціально-економічного розвитку як німецьких колоній, так і інших поселень на території повіту.

Формування нових єврейських общин.

Поступове економічне зростання та збільшення кількості населення в поселеннях повіту приводить до формування та розвитку нових єврейських общин, котрі починають активну економічну діяльність.

Відповідно до опрацьованих нами статистичних джерел на початку ХХ століття завершується процес формування єврейської общини містечка Ковалівка. Головним свідченням цього є розташування у поселенні єврейського молитовного будинку (Список населенных мест Херсонской губернии, 1896: 316). На жаль, на сьогодні невідомо точне число членів єврейської громади поселення (Населенные места Российской империи в 500 и более жителей, 1905: 256).

Община містечка активно включається до економічного життя регіону. Традиційно її представники займаються скупкою хліба у жителів містечка та навколишніх сіл, серед них – Рухля Різнік та Мойше Розенблат (Вся Одесса, 1912: 246). Саме цим, на нашу думку, ними було створено прецедент конкуренції, оскільки тепер селяни навколишніх сіл могли збути свій хліб не лише у Варварівці. Наявність водного шляху доставки дозволяла їм економити на перевезенні хліба (Янсон, 1870: 216).

Окрім зазначеної скупки хліба, представники єврейської общини містечка займалися такими видами торгівлі, як бакалія (Лейбович Мордко),

бакалія та тютюн (Штокман Мендель, Розенблюм Янкель, Краснянська Сіма, Гиммельфарб Чарна, Аркалович Нафтул, Арбер Гавриїл), зельтерська вода та східні солодоці (Ріхтер Аврум); ліс (Бубер Берко), мануфактура, бакалія та тютюн (Бобер Герш, Брегер Шмуль, Бубер Лея, Штокман Іосиф). Цими типами товарів також займалися Рухля Різнік та Мойше Розенблат (Вся Одесса, 1912: 232–242).

Позикодавчий аспект економічної діяльності євреїв.

Одним з аспектів соціально-економічної діяльності юдеїв повіту було кредитування місцевого населення позиками різного типу та розміру.

Оскільки необхідність у фінансовій підтримці відчувалася селянами починаючи з осені чи зими, то кошти з позик ними часто забираються наперед. При цьому селяни зобов'язувалися відпрацювати борги влітку шляхом відрахування частини заробітку від десятини скошеного сіна чи зібраного зерна. Взяті під такі умови гроші зазвичай проїдалися населенням ще взимку, а з настанням весни починали вступати у силу домовленості про відпрацювання.

Селяни, розташовані навколо крупних торговельних центрів Херсонської губернії, в отриманні позик орієнтувалися на місцевих юдеїв. Так, в Одеському повіті одним з центрів позикодавства виступає містечко Варварівка.

Механізм займу при цьому такий: селяни розташованих навколо сіл кредитуються у місцевих скупників хліба та власників хлібних магазинів на умовах оплати хлібом або грошима відразу після закінчення збору врожаю. Проте нерідко селяни опиняються не в змозі своєчасно оплатити весь борг та вимушені знову займати кошти, тоді умови кредитування погіршувалися (Одесские новости. № 92 1892 года).

Часто кредитор, що дає позику під хліб, з весни ставив умову, щоб кредитований продавав йому законтрактвану частину зібраного врожаю, в рахунок якої отримував кошти зі знижкою в п'ятдесят відсотків від загальної ринкової ціни.

Найчастіше кошти видавалися селянам перед збором врожаю або під час нього, при цьому останні зобов'язувалися надавати визначену кількість зерна в розмірі, завжди вищому, ніж розмір позики та зі знижкою у розмірі десять–п'ятнадцять відсотків з кожного пуду.

Таким чином, отримувати дрібні кредити доводилося багатьом селянам повіту. У поселеннях, наближених до Одеси, доводиться кредитуватися у торговців зерном, магазини та склади котрих були розташовані на Тираспольській заставі та частково Пересипі. Селяни Дальника, Кляйн-Лібенталья, Грос-Лібенталья та інших населених пунктів укладали не вигідні для себе кредити переважно з греками, котрі користувалися відсутністю

конкуренції з боку євреїв, які натомість були основними кредиторами у Варварівці (Одесские новости. № 92 1892 года).

Видавалися дрібні позики поселянам за таких умов: під ячмінь від 90 копійок до одного рубля за пуд, за його ринкової вартості 55–60 копійок, а селянам, які привозили зерно, що лишилося після посіву, давали не більше 48 копійок за один пуд. Треба зазначити, що позика на цих умовах видавалася лише забезпеченим селянам, з якими кредитордавець мав робочі стосунки не менше 5–10 років. При цьому той, хто брав позичку, отримував вексель, зобов'язуючись виплатити позичку не пізніше серпня того року, коли була видана позика. Таким чином, позика на 5 місяців стягувалося по 50–70% від розміру початкової суми, отриманої селянином (Одесские новости. № 92 1892 года).

Антиєврейські рухи в Одеському повіті у 80-ті рр. XIX ст.

Упродовж XIX століття на українських землях єврейство пройшло кілька фаз розвитку політичної свідомості: панування серед еліти настроїв, спрямованих на інтеграцію; розуміння нездійсненності таких планів; «пробудження оновленої єврейської ідентичності в національних одежах» (Барталь, 2007: 236).

Про «пробудження», стрімку політизацію єврейства, перетворення релігійної громади на національну яскраво засвідчили події початку 80-х р. XIX ст. Вони стали чинником, який віддзеркалив посилення юдофобства в Російській імперії. Антиєврейські погроми, під час яких тільки протягом весни–літа 1881 року постраждало понад 100 єврейських громад.

Тим самим була продовжена практика одного з «найжорстокіших епізодів етнічного насилля в Російській імперії за все XIX століття». Погроми 1881–1884 рр. дослідники розглядають як першу з трьох послідовних погромних хвиль (наступні – 1903–1906 рр. та 1917–1921 рр.) (Натанс, 2007: 216).

Антиєврейські рухи в Одеському повіті почали зароджуватися після Єлизаветградського погрому, саме тоді в Одеському повіті почали фіксувати пожвавлення серед селянства, спрямоване проти євреїв.

Катализаторами цього ставали розповіді учасників або очевидців заворушень у різних місцевостях. Це було одним з тригерів радикалізації місцевого населення у єврейському питанні.

Проте окреслений рух на території повіту не мав досить гострого характеру, насамперед завдяки низці заходів, вжитих повітовою управою та поліцією повіту. За вимогою поліцейського начальника В. Цикуленка в місцевості з найвищою часткою єврейського населення було відправлено військові команди. Присутність військ значно охолодила бажання населення до правопорушень.

За його ініціативи було видано розпорядження, щоб у місцях проживання юдеїв було зосереджено максимально можливе число сотених та десятських. Волосним старшинам та сільським старостам було наказано призначити по одній надійній та тверезій особі від десяти дворів та сформувані з них патрулі під наглядом десятських для почергового обходу попередньо закріплених за ними місць, також до їхніх обов'язків було віднесено нагляд за порядком та затримання п'яних.

Було зроблено окреме розпорядження до настоятелів приходів шляхом проповіді доносити до своїх прихожан, що насильство над юдеями заперечує основи християнської релігії.

Завдяки прийнятим заходам незначні спроби спричинити безпорядки, серед яких – спроби погромів у Шпеєрі та Фестерівці, було оперативно припинено.

У селі Шпеєр Ландауської волості натовп молодих хлопців з німців-поселян здійснив нічний наліт на єврейську лавку, повибивав скло та виламав двері, ними було винесено кілька пачок тютюну та цукерок. Проте сусіди лавки, що звикли працювати з торговцем-євреєм, швидко прогнали погромщиків та порядок було відновлено. Наступного дня родини хлопців матеріально компенсували всі збитки та відновили вибиті вікна та двері. Проте компенсування збитків не звільнило юнаків від відповідальності і їх було доставлено до Одеського тюремного замку (Одесский листок. № 144, 1881)

У селі Фестерівці було здійснено спробу організувати неприємності на початку травня. Під час проведення базару декілька робочих з Одеси, в тому числі двоє одеських, двоє курських міщан і один запасний нижній чин, перебували у стані алкогольного сп'яніння. Почавши буйства, вони побилися з урядником, розбомбили єврейський шинок та попсували товар. Всіх підрильників суспільного спокою було затримано та покарано різними строками ув'язнення (Одесский листок. № 144, 1881).

У містечку Варварівка антиєврейські настрої серед православного населення були зупинені на самому початку зародження конфліктної ситуації. Силами місцевого пристава було заарештовано найактивніших порушників порядку та забезпечено цілодобову охорону наплавного мосту. Ці його дії дозволили мінімізувати загрозу місцевому юдейському населенню (Одесский листок. № 119, 1881).

Не враховуючи декількох вікон вибитих у єврейських будинках та спроби погрому єврейських лавок в Янівці під час базару, то фактично антиєврейські виступи в повіті були вичерпані. Проте необхідно зазначити деякі курйози, що виникли під час боротьби з антиєврейськими погромами. Деякі з німців-колоністів не погодилися виконати

вимогу про виставлення десятників для охорони порядку, деякі зробили це без пояснення мотивів. Наприклад, поселяни колонії Зульц у своїй відписці вказали мотивом відмови, що не хочуть надавати десятників через те, що «ни под каким предлогом не желают сопротивляться русскому народу» (Одесский листок. № 144, 1881).

Результати досліджень.

Таким чином, проаналізовані нами статистичні матеріали та праці дослідників дозволяють констатувати, що в період кінця XIX – початку XX століття чисельність євреїв у поселеннях Одеського повіту поступово збільшується. Серед визначених у статті юдейських громад найбільшими та економічно найактивнішими є громади містечок Варварівка, Янівка та Курисово-Покровське. Спираючись на вигідне місце розташування поселення, юдеям містечка вдалося організувати процес постійної купівлі та перепродажу хліба.

Також представники общин зуміли взяти під контроль торгівлю низкою специфічних товарів та монополізувати їх продаж у Одеському та суміжних частинах Тираспольського повіту Херсонської губернії.

Наприкінці XIX – на початку XX століття євреї активно включаються до процесу створення

та розвитку економічних центрів у поселеннях. Займаючись в основному торгівлею, юдеї приносять до населених пунктів пожвавлення економічного життя.

Територія Одеського повіту включає у себе різні за національним складом поселення, що своєю чергою є фактором, який відрізняє рівень економічного впливу єврейської громади на них. Якщо в українських селах єврейська громада стає основою економічного розвитку, то у німецьких колоніях юдеї стають лише учасниками формування економічних центрів, не будучи їх основою.

Проаналізовані нами джерела свідчать про активну участь єврейської общини містечок Ковалівка та Курисово-Покровське у соціально-економічному житті не лише поселення, а й усього досліджуваного регіону. Окрім цього, необхідно зазначити, що євреї формували економічну базу містечка Ковалівка фактично без залучення місцевого українського населення.

У процесі подальшого дослідження потрібно з'ясувати освітній та релігійний процеси у єврейських громадах різних частин Одеського повіту, що дасть можливість детально проаналізувати процес формування духовно-культурних центрів малих юдейських громад південної України.

Література:

1. Бартадь І. От общины к нации: евреи Восточной Европы в 1772–1881 гг. Иерусалим; Москва, 2007.
2. Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1912 год. Год издания 2-й. Одесса : издательство «Одесские новости», 1912. [10], 72, 76, 184, [4], IV, 210, 4, 364, [4], 248, 20, [2] с.; 1 л. карт.
3. Козленко П.Є. Экзистенциальные основания еврейских земледельческих колоний Балтского уезда Подольской губернии. Одесса : Экология, 2017. 190 с.: ил.
4. Левченко Л.Л. Євреї на терені Миколаївського військового губернаторства у XIX ст. *Запорожские еврейские чтения*. Запорожье. 1999. Вып. 3. С. 17–24.
5. Лернер О.М. Евреи в Новороссийском крае: Исторические очерки: По данным из архива бывшего Новороссийского генерал-губернатора. Одесса : типография Г.М. Левинсона, 1901. 240 с.
6. Материалы для оценки земель Херсонской губернии / Сост. Стат. отд-нием при Херсон. губ. зем. управе. Т. 1. Херсон : тип. Н.О. Ващенко, 1883–1890. Одесский уезд. 1883. 542 с. разд. паг., 2 л. Карт.
7. Местечко Курисово-Покровское (Балай тож): Статистическое описание поселения, сост. на основании данных, полученных при помощи подворной переписи, произведенной 28 сент. – 4 окт. 1882 г. Статистическим отделением при Херсонской губернской земской управе. Херсонская губернская земская управа. Статистическое отделение. Одесса : Тип. П.А. Зеленого, 1883. 93 с., 1 карт.
8. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий. По данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. Санкт-Петербург : Тип. Общественная польза, 1905.
9. Натанс Б. За чертой. Евреи встречаются с позднеимперской Россией. Москва, 2007.
10. Одесский вестник. № 92 суббота 11(23) апреля 1892 г.
11. Одесский Листок. № 144 Воскресенье, 24 мая (5 Июня) 1881 года.
12. Одесский Листок. № 119 Суббота, 30 мая (11 июня) 1881 года.
13. Отчет Одесской уездной земской управы за 1889 год. Одесса, 1890. 395 с. разд. паг., 3 л. диагр.
14. Отчет Одесской уездной земской управы за 1891 год. Одесса, 1892. 482 с. разд. паг., 1 л. диагр.
15. Отчет Одесской уездной земской управы за 1897 год. Одесса, 1898. Разд. паг., 3 л. ил.: ил.
16. Отчет Одесской уездной земской управы за 1898 год. Одесса, 1899. 421 с.
17. Отчет Одесской уездной земской управы за 1899 год. Одесса, 1900. Разд. паг., 17 л. ил.
18. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLVII. Херсонская губерния. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. Санкт-Петербург : б. и., 1904.

19. Сабалдашов В. Немецкие колонисты на Николаевщине. Німецькі поселення в Україні: історія та сьогодення. Киев; Николаев : Изд-во НГТУ им. Петра Могилы, 2006. С. 158–194.
20. Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. Издание Губернского Статистического Комитета. Херсон : Типография Губернского правления, 1896. 544 с.
21. Шитюк М.М., Щукін В.В. Єврейське населення Херсонської губернії в ХІХ – на початку ХХ століть. Миколаїв : Вид. Ірини Гудим, 2008. 220 с.
22. Янсон Ю. Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе. *Труды экспедиции, снаряженной Императорским вольным экономическим и Русским географическим обществами для исследования хлебной торговли и производительности в России*. Том II. Вып. 2. Санкт-Петербург : Тип. В. Безобразова и комп., 1870. С. 1–414.
23. Яшин В.О. Підприємницька діяльність єврейства південноукраїнських земель у середині та другій половині ХІХ ст. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 4. С. 30–43.

References:

1. Bartal, I. (2007). *Ot obshchiny k natsiyu: evrey Vostochnoy Evropy v 1772–1881 hh.* [From Community to Nation: The Jews of Eastern Europe in the years 1772–1881]. Jerusalem, Moscow. 2007 [in Russian].
2. *Vsia Odessa: adresnaia i spravochnaia kniha vsei Odessy s otdelom Odesskiy uезд na 1912 hod.* Hod yzdaniya 2-y [All Odessa: address and reference book of all Odessa with the department Odessa district for 1912. Year of publication 2nd.] Odessa. Izdatelstvo “Odesskiya novosti”. 1912. pp. [10], 72, 76, 184, [4], IV, 210, 4, 364, [4], 248, 20, [2]. 1 map [in Russian].
3. Kozlenko, P.E. (2017). *Ekzistentsyalnye osnovaniya evreiskikh zemledelcheskiykh koloniy Baltskoho uезда Podolskoi hubernyy* [Existential foundations of the Jewish agricultural colonies of the Baltsky district of the Podolsk province]. Odessa: Ekologiya. 190 p. illustrated [in Russian].
4. Levchenko, L.L. (1999). *Yevrei na tereni Mykolaivskoho viiskovoho gubernatorstva u XIX st.* [The jews on the territory of the Nikolaev military governorship in the XIX century]. Zaporozhye Jewish readings. Zaporozhye. Vol. 3. Pp. 17–24 [in Ukrainian].
5. Lerner, O.M. (1901). *Evrei v Novorossiyskom krae: Istoricheskiye ocherki: Po dannym iz arkhiva byvshego Novorossiyskogo general-gubernatora* [Jews in the Novorossiysk Territory: Historical Sketches: According to data from the archive of the former Novorossiysk Governor-General]. Odessa. G.M. Levinson’s Printing House. 240 p. [in Russian].
6. *Materialy dlia otsenky zemel Khersonskoi hubernii* [Materials for the land estimation of the Kherson province]. Sost. Stat. otd-nyem pry Kherson. hub. zem. uprave. T. 1. Kherson. Typ. N.O. Vashenko, 1883–1890. Odessa uезд. 1883. 542 p. with separate pagination, 2 maps [in Russian].
7. *Mestechko Kurisovo-Pokrovskoe (Balai tozh): Statisticheskoe opisaniye poseleniya, sost. na osnovanii dannyh, poluchennykh pri pomoshchy podvornoй perepisi, proizvedennoй 28 sent. – 4 okt. 1882 h. statisticheskim otdeleniyem pri Khersonskoi hubernskoi zemskoi uprave* [Township Kurisovo-Pokrovskoe (Balay tozh): Statistical description of the settlement, based on data obtained by means of a house-to-house census conducted on 28 Sept. – Oct 4, 1882 by the statistical department at the Kherson provincial zemstvo council]. Khersonskaia hubernskaia zemskaia uprava. Statisticheskoe otdeleniye. Odessa. P.A. Zeleniy’s Publishing House. 1883. 93 p. 1 map [in Russian].
8. *Naseleynnye mesta Rossiyskoi imperii v 500 i bolee zhytelei s ukazanyem vseho nalichnoho v nikh naseleniya i chisla zhytelei preobladaiushchikh veroispovedaniy. Po dannym pervoi vseobshcheй perepisi naseleniya 1897 g.* [Populated areas of the Russian Empire with 500 or more inhabitants, indicating the total population in them and the number of inhabitants of the prevailing religions. According to the first general census of 1897]. St. Petersburg. Typ. Obschestvennaya Polza [in Russian].
9. Natans, B. (2007). *Za chertoi. Evrei vstrechaiutsia s pozdneimperskoy Rossiey* [Below the line. Jews meet with late imperial Russia]. Moscow [in Russian].
10. *Odesskiy vestnik* [Odessa Dispatch]. No. 92 Saturday 11(23) April. 1892 [in Russian].
11. *Odesskiy Listok* [Odessa Magazine]. No. 144 Sunday, 24 May (5 June). 1881 [in Russian].
12. *Odesskiy Listok* [Odessa Magazine]. No. 119 Saturday, 30 May (11 June). 1881 [in Russian].
13. *Otchet Odesskoi uездnoi zemskoi upravy za 1889 hod* [Report of the Odessa zemstvo council of the year 1889]. Odessa. 1890. 395 p. with separate pagination, 3 pages of diagrams [in Russian].
14. *Otchet Odesskoi uездnoi zemskoi upravy za 1891 hod* [Report of the Odessa zemstvo council of the year 1891]. Odessa. 1892. 482 p. with separate pagination, 1 page of diagrams [in Russian].
15. *Otchet Odesskoi uездnoi zemskoi upravy za 1897 hod* [Report of the Odessa zemstvo council of the year 1897]. Odessa. 1898, separate pagination, 3 pages of illustrations [in Russian].
16. *Otchet Odesskoi uездnoi zemskoi upravy za 1898 hod* [Report of the Odessa zemstvo council of the year 1898]. Odessa. 1899. 421 p. [in Russian].

17. Otchet Odesskoi uezdnoi zemskoi upravly za 1899 hod [Report of the Odessa zemstvo council of the year 1899]. Odessa. 1900, separate pagination, 17 pages of illustrations [in Russian].
18. Pervaia vseobshchaia perepys naseleniya Rossiyskoi imperii. 1897 h. XLVII. Khersonskaia huberniya [The first general census of the population of the Russian Empire. 1897. XLVII. Kherson province]. Izdaniye Tsentralnogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del. St. Petersburg. 1904 [in Russian].
19. Sabaldashov, V. (2006). Nemetskiye kolonisty na Nikolaevshcheyne [German colonists in Mykolaiv region]. German settlements in Ukraine: history and present. Kyiv, Mykolaiv. Publishing of Petro Mohyla MSHU. Pp. 158–194.
20. Spisok naselennykh mest Hersonskoy hubernii. Statisticheskiye dannyye o kazhdom poselenii. Yzdanye Hubernskoho Statysticheskoho Komyteta [List of populated places in the Kherson province. Statistical data about each settlement. Publication of the Provincial Statistical Committee]. Kherson. Tipohrafiya Hubernskoho pravleniya. 544 p. [in Russian].
21. Shytiuk, M.M., Shchukin, V.V. (2008). Yevreiske naselennia Khersonskoi hubernii v XIX – na pochatku XX stolit [The Jewish population of the Kherson province in the XIX – early XX centuries]. Mykolaiv. Iryna Gudym's Publishing House. 220 p. [in Ukrainian].
22. Yanson, Yu. (1870). Statisticheskoe issledovaniye o hlebnoy torgovle v Odesskom rayone [Statistical study on the grain trade in the Odessa region]. Trudy ekspeditsiy, snariazhennoi Imperatorskim volnym ekonomicheskim i Russkim heohraficheskim obshchestvamy dlia issledovaniya hlebnoi torhovly i proizvoditelnosty v Rossii. T. II. Vol. 2. St. Petersburg. Publishing House of V. Bezobrazov and Co. Pp. 1–414 [in Russian].
23. Yashyn, V.O. (2013). Pidpriemnytska diialnist yevreistva pivdenoukrainskykh zemel v seredyni ta druhii polovyni XIX st. [Entrepreneurial activity of the Jews of the Southern Ukrainian lands in the middle and second half of the XIX century]. Humanitarian Journal. Vol. 4. Pp. 30–43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.01.2022
The article was received 31 January 2022